

EMPERYALİZM VE PATRİKHANE

Jeopolitik Dergisi, Ocak 2007

Yıldırım Koç¹

Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin son yıllarda Türkiye'den önemli taleplerinden biri, Fener Rum Patriği'nin (veya 1938 yılına kadar Türkiye'deki resmi yazışmalarda geçen ifadeyle, "**Başpapaz**"ın) evrensel ("ekümenik") niteliğinin kabulüdür. Türkiye ise, bazı politikacıların yanlışlarına karşın, bir devlet politikası olarak bu ünvanı reddetmektedir.

Bu konudaki kavga'nın arkasında, din savaşları veya dini kaygılar değil, emperyalist amaçlar yatmaktadır. Bu yazının amacı, Fener Rum Patrikhanesi'nin çizgisinin emperyalist politikalarla bağını özetlemektir.

Fener Rum Patrikhanesi ilk olarak 1820'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin zayıflatılmasında Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından kullanıldı.

Fener Rum Patrikhanesi, 1919-1922 döneminde Osmanlı Devleti'nin küllerinden bağımsız bir devlet yaratma mücadelesinin önüne bir engel olarak çıkarıldı.

Fener Rum Patrikhanesi, Soğuk Savaş yıllarında Balkanlar'da komünistlerin etkisini kırmaya yönelik bir araç olarak kullanıldı.

Fener Rum Patrikhanesi günümüzde Avrupa Birliği emperyalizminin Balkanlar'da Rusya ile yaşadığı kavgada bir araç olarak kullanılmak istenmektedir.

Avrupalı güçler, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için her türlü silaha başvuruyorlardı. Bu silahlardan biri de, Fransız Devrimi'nin yarattığı havadan yararlanarak, çok-milliyetli Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyan unsurlarla işbirliği yapmak, onlar arasında ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmektir. Osmanlı Devleti içindeki Rumlar bu açıdan uygun bir zemin oluşturuyordu. Rum milliyetçiliğinin geliştirilmesinde ise Rum Ortodoks Kilisesi'nin belirleyici bir rolü oldu. Fener Rum Patrikhanesi ve bağlantılı patrikhaneler, Rum milliyetçiliğinin geliştiği ocaklar haline dönüştü. Niyazi Berkes, 1964 yılında **Yön Dergisi**'nde yayımlanan yazılarında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır²:

"Her şeye rağmen Kilise, Yunan milliyetçiliğinin asıl temsilcisi olarak kaldı. Yunan milliyetçiliğine gıda veren kaynak ne Eflatun ve Aristo'nun Hellas'ı, ne de Batı Avrupa'nın liberal ve sosyalist fikirleridir. Yunan milliyeti en başarılı şekilde papaz teokrasisinin yarattığıdır. Bizde yobazlar ulusal duygulara her zaman yabancı kalmışlardır. Yunanlılarda ise ulusçuluğun rehber ve bekçileri papazlar olmuştur. Kilise'yi ve Ortodoksluğu yok farz ediniz. Yunan ulusunun birlik içinde bir ulus olarak ayakta durabileceği şüphelidir. Türk ulusçuluğu, Halife teokrasisini önleyebildiği zaman mümkün olabildi; Yunanlılarda ise bunun tersi olmuştur. Son yüzyıllar boyunca Yunan ulusçuluğu Ortodoks teokrasisinin koynunda büyümüş, bir sarsıntıya veya dağılma tehlikesine uğradığı zaman kendini onun kucağına atmıştır. Ortodoks Kilisesi'nin karşısında liberalizm, demokrasi, sosyalizm ve laiklik, halk kitleleri için hemen hiçbir anlam taşımaz. Yunanlılar ne zaman bunları denemeye kalkmışlarsa, birbirlerine girmişlerdir."

¹ Türkiye YOL-İŞ Sendikası Eğitim Dairesi Başkanı ve ODTÜ İktisat Bölümü ek zamanlı öğretim görevlisi.

² **Yön Dergisi**, 30 Ekim 1964. Yazının yeniden yayımlandığı kaynak: Berkes, N., **Patrikhane ve Ekümeniklik**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s.22-23.

Niyazi Berkes, aynı sayfada, Adamantios Polyzodies isimli bir Rum papazın 1924 yılında yayımlanmış kitabından da şu alıntıyı yapmaktadır: “Rum Kilisesi olmasaydı bir Yunan ihtilali ve bir Yunan bağımsızlığı olamazdı.”

Mora Ayaklanması 1821 yılında başladı. Ayaklanmada Fener Rum Patrikhanesi'nin rolü nedeniyle, Patrik Grigorios ve Efes, Ahyolu ve İzmit metropolitleri 22 Nisan 1821 günü Fener Meydanı'nda Patrikhane'nin ortakapısı önünde idam edildiler. Daha sonra da Terkos, Edirne ve Selanik metropolitleri idam edildi³. Birçok yapıtta da belirtildiği gibi, Patrikhane'nin ortakapısı bu tarihten beri kullanılmamaktadır. Patrikhane'ye girişte kullanılan, hizmetçiler için ayrılmış olan kapıdır. İddiaya göre, aynı düzeyde bir Türk din veya devlet adamı asılmadıkça, o kapı açılmayacaktır.

Yunan ayaklanması Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından güçlü bir biçimde desteklendi. Bugün Yunan Bağımsızlık Savaşı olarak anlatılan, Rusya'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın Osmanlı'ya karşı yürüttükleri savaştır. 1827 yılında, Rus, İngiliz ve Fransız ortak donanması, Navarin'de Osmanlı donanmasını yendi. Rusya 1928 yılında Osmanlı'ya resmen savaş ilan etti. Fransız birlikleri Mora Yarımadası'na çıkarak Osmanlı ordusunu gerilettiler. Osmanlı Devleti 1829 yılında bu saldırgan güçlerle bir barış antlaşması imzaladı ve 1830 yılında da Yunanistan'ın “bağımsızlığı” sağlandı ve bu üç büyük devletin güvencesi altına alındı. Yabancı güçlerin kontrolü altında kurulan bu yeni devletin başına da, 1833 yılında, Bavyalı (Alman) bir prens getirildi. Yunanlıların kral sülalesi Otto I adını alan bu Bavyalı prensle başladı⁴. Batılı sömürgeci güçler, bağımsız bir Yunanistan değil, bölgede kendi taşeronları olarak kullanabilecekleri bir devlet yarattılar. Niyazi Berkes, **Yön Dergisi**'nin 6 Kasım 1964 tarihli sayısında yayımladığı yazısında bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır⁵: “Yunan ulusçuluğu her zaman sömürgecilik karşıtı bir savaş ürünü değil, onun tersine sömürgeciliğin bir mahsulü, bir aracı, bir ekidir.”

Fener Rum Patrikhanesi'nin sömürgeci güçlerle ilk önemli işbirliği, 1821 ayaklanması ve emperyalistlerin kuklası bir Yunan devletinin kurulmasıdır.

İleride ele alınacağı gibi, Patrikhane günümüzde Balkanlar üzerinde hakimiyet sağlamada bir araç olarak kullanılmaktadır. Balkanlar'da yaşayan halkların çok büyük bölümü Ortodokstur. Rusya, din ortaklığını kullanarak Balkanlar'ı denetimi altına almak istemektedir. Avrupa'nın diğer sömürgeci güçleri de, Rusya'nın din silahına karşı, hem askeri gücü, hem de Patrikhane'nin din silahını kullanmak istemektedir.

1854-56 yıllarında gerçekleşen Kırım Savaşı da bu niteliktedir.

Rusya, parçalamayı umut ettiği Osmanlı Devleti'nden büyük bir parça koparabilmek amacıyla, 1852 yılında Fener'deki Rum Ortodoks Kilisesi üzerinde bir koruyuculuk hakkı elde etmeye çalıştı. Çar Birinci Nikola bu amaçla Prens Mençikof'u İstanbul'a gönderdi. Yapılan görüşmelerde, Osmanlıların, Balkanlar'daki Hıristiyanlar üzerinde Rusya'nın genel koruyuculuğunu reddetmesi üzerine, Mençikof ülkesine geri döndü ve Rus orduları saldırıya geçti. Osmanlı Devleti de 1853 yılı Ekim ayında Rusya'ya resmen savaş açtı. Rusya'nın Balkanlar üzerindeki etkisinden çekinen İngiltere ve Fransa da 1854 yılı Mart ayında Rusya'ya savaş açtı. Osmanlı, Fransız ve İngiliz orduları Kırım'a saldırdı ve Sivastopol'u kuşattı. 1856 yılında imzalanan antlaşma ile Rusların Balkanlar üzerinde hakimiyet sağlamasına yol açabilecek istekleri reddedildi⁶.

³ Yıldırım, U., **Dünden Bugüne Patrikhane**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s.38.

⁴ Thomson, D., **Europe Since Napoleon**, Pelican Books, Great Britain, 1970, s.138-9.

⁵ Berkes, N., **Yön Dergisi**, 6 Kasım 1964. Yazının yeniden yayımlandığı kaynak: Berkes, N., **Patrikhane ve Ekümeniklik**, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s.26.

⁶ Thomson, D., a.g.k., 246-8.

Fener Rum Patrikhanesi, 1919-1922 yıllarında emperyalist güçler tarafından etkili bir biçimde kullanıldı. Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesini onayladı ve destekledi; millici güçlere karşı Rum çetelerinin örgütlenmesinde ve silahlandırılmasında belirleyici bir rol oynadı; bu çetelere maddi yardımda bulundu⁷. Patrikhane, Ulusal Kurtuluş Savaşımız sırasında da emperyalist güçlerin kullandığı bir araçtı.

Soğuk Savaş döneminde Balkanlar'da Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki etki mücadelesinde kullanılan araçlardan biri, Fener Rum Patrikhanesi idi. Stalin, 1943 yılında Komintern'i kapattı, Rus milliyetçiliğine vurgu yapan yeni bir anlayışla halkı harekete geçirmeye çalıştı. Bu arada, Moskova'daki Patrikhane'ye ilişkin politikasını da değiştirdi. Moskova Patrikliği makamı 19 yıldır boştu. 1943 yılında bir atama yaptı. Moskova'daki Patrikhane'den heyetler, Romanya ve Bulgaristan'daki kiliseleri ziyaret ettiler. Moskova, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermekte olduğu günlerde, Balkanlar'daki etkisini pekiştirmede Ortodoksluğu kullanmaya başladı. ABD'nin buna yanıtı ise Fener Rum Patrikhanesi'ni kullanmak oldu. Kuzey ve Güney Amerika Ortodos Kilisesi Başpiskoposu olan Athenagoras 1 Kasım 1948'de Türkiye'ye getirdi. Kendisine derhal Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verildi ve Patrik yapıldı. Athenagoras, bir gazeteye yaptığı açıklamada, "ben Truman doktrininin dini bölümünü teşkil etmekte idim" diyordu⁸. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi, eşitler arasında önceliklidir ("primus inter pares"). ABD, Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümeniklik iddialarını destekleyerek, Balkanlar'daki mücadelede Rusya'nın din ortaklığı avantajını etkisiz kılmaya çalıştı. Ancak Türkiye'nin ekümeniklik iddialarını reddetmesi, bu çabaların başarısız kalmasına neden oldu.

Patrikhane'nin yeniden Balkanlar'daki emperyalist politikaların aleti durumuna getirilmesi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve özellikle de 1998 yılında Rusya'da yaşanan anlayış değişikliğiyle Rusya'nın yeni bir atılıma girmesi ve Avrupa Birliği'nin Balkanlar üzerindeki etkisini kırma çabalarını yoğunlaştırması sonrasındadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Avrupa Birliği emperyalizmi, üç bölgede hakimiyet kurmaya çalıştı: Akdeniz havzası, Balkanlar ve Güney Kafkasya. Akdeniz havzasına ilişkin emperyalist program, Barselona Süreci olarak 1995 yılında başlatıldı. Güney Kafkasya'ya ilişkin en önemli karar ise, 2002 yılında alındı.

1998 yılında Rusya'da kendilerini "Avrasyacı" olarak nitelendiren ve Rusya'nın sorunlarının çözümünün Rusya'nın yeniden süper güç olmasından geçtiğini savunanların iktidara gelmesi sonrasında, Balkanlar'da hakimiyet, AB açısından tehlikeli bir duruma girdi. Rusya, Moskova Patrikhanesini, din ortaklığını da bir araç olarak kullanmak amacıyla, kullanmaya başladı.

Avrupa Birliği'nin buna yanıtı, Balkanlar'a ekonomik yardım (kendileri buna yeni bir "Marshall Planı" diyorlardı) ve Rusya'nın bölge halkıyla din ortaklığını etkisiz kılmak amacıyla Fener Rum Patriğine "ekümenik" sıfatının verilmesi çabaları oldu.

Avrupa Birliği Konseyi 17 Mayıs 1999 tarihinde Güney Doğu Avrupa İstikrar Pakti'na (Balkan Pakti) ilişkin bir politikayı onayladı⁹. Avrupa Komisyonu, bu karar temelinde, Balkanlar'a yönelik kapsamlı bir strateji formüle etti¹⁰. Avrupa Birliği Zirvesi de 3-4 Haziran 1999 tarihlerinde yapılan Köln toplantısında İstikrar Pakti'ni onayladı. 10 Haziran 1999 tarihinde ise Köln'de düzenlenen geniş katılımlı bir toplantı ile Güney Doğu Avrupa İstikrar Pakti

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Yıldırım, U., a.g.k., s.52-66.

⁸ Yıldırım, U., a.g.k., s.102-105; 113.

⁹ "Common Position of 17 May 1999 Adopted by the Council on the Basis of Article 15 of the Treaty on European Union, Concerning a Stability Pact for South-Eastern Europe, **Official Journal of the European Communities**, 28.5.1999.

¹⁰ European Commission, **Commission proposes a Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe**, 26 Mayıs 1999, 7 s.

oluşturuldu. Balkanlar'ı Avrupa Birliği'nin arka bahçesi haline getirmeyi amaçlayan bu Pakt'ın oluşturulması toplantısına, ABD, Kanada, Japonya'nın yanı sıra, Birleşmiş Milletler, NATO, IMF, Dünya Bankası gibi örgütler de katıldı ve toplantı sonunda uzun bir bildiri yayınlandı¹¹. 30 Temmuz 1999 tarihinde Saraybosna'da bu konuda yapılan zirve toplantısına ise ilgili ülkelerin devlet ve hükümet başkanları katıldı ve toplantı sonunda bir bildiri çıkarıldı.

Avrupa Birliği'nin bu kapsamlı stratejisinin unsurlarından biri de, Moskova Patrikhanesi'nin etkisini kırmak amacıyla, Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümeniklik ünvanını kullanma talebinin desteklenmesi ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasıydı.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye ilişkin ilerleme raporlarında ekümeniklik konusunun ele alınması Balkan Paktı'nın kabulünden sonradır.

Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin ilk ilerleme raporu 1998 yılında yayımlandı. Bu raporda "din özgürlüğü" bölümünde bu konu ele alınmamaktadır¹². 1999 raporunda da konu ele alınmamıştır¹³. 2000 ilerleme raporunda, Heybeliada Ruhban Okulu'nun hala açılmamış olması gündeme getirilmiştir; ancak ekümeniklik tartışması henüz yoktur¹⁴. 2001 ilerleme raporunda¹⁵ ve 2002 ilerleme raporunda¹⁶ da 2000 yılındaki tavrı benimsenmiştir.

2003 ilerleme raporunda¹⁷ Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konusuna ek olarak, aşağıdaki değerlendirme yapılmaktadır:

"Ekümenik Patrik ünvanının resmi biçimde kullanılması gerginlik yaratmıştır. Örneğin, Haziran 2003'te Türk kamu görevlilerine, Ortodoks Patriği I. Bartholomeos tarafından verilen bir seminere, davetiyede Partiğin Ekümenik sıfatıyla anılması nedeniyle katılmamaları talimatı verilmiştir." (Metnin İngilizcesi için bkz. s.35¹⁸.)

2004 ilerleme raporunda¹⁹, ekümeniklik konusu açıkça dile getirilmektedir: "Ekümenik Patrik dinsel ünvanının aleni olarak kullanılması hala yasaktır." Heybeliada Ruhban Okulu konusundaki yakıma devam etmektedir. 2005 ilerleme raporunda²⁰ ve 2006 ilerleme raporunda²¹ "Ekümenik Patrik dinsel ünvanının aleni olarak kullanılması hala yasaktır" denilmekte ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması gündeme getirilmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun diplomatic dille hazırlanmış ilerleme raporlarının yanı sıra, Avrupa Parlamentosu'nun daha pervasız kararları vardır. Avrupa Parlamentosu'nun 24 Ekim 1996 tarihli bir kararında İstanbul yerine iki yerde, Bizans İmparatorluğu dönemindeki adıyla

¹¹ **Stability Pact for South Eastern Europe**, Cologne, 10 June 1999, 16 s.

¹² European Commission, **Regular Report From the Commission on Turkey's Progress Toward Accession**, 1998, s.19.

¹³ European Commission, **1999 Regular Report From the Commission on Turkey's Progress Towards Accession**, 1999, s.11.

¹⁴ European Commission, **2000 Regular Report From the Commission on Turkey's Progress Towards Accession**, 2000, s.18.

¹⁵ Commission of the European Communities, **2001 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession**, 2001, s.27.

¹⁶ Commission of the European Communities, **2002 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession**, 2002, s.39.

¹⁷ Avrupa Komisyonu, **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu**, DPT, Ankara, 2003, s.32

¹⁸ European Commission, **2003 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession**, 2003, s.35.

¹⁹ Commission of the European Communities, **2004 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession**, 2004, s.44.

²⁰ European Commission, **Turkey 2005 Progress Report**, 2005, s.31.

²¹ Commission of the European Communities, **Turkey 2006 Progress Report**, 2006, s.16.

“Konstantinapolis” sözcüğü kullanılmakta ve Patrikhane'nin ekümenik olduğu ilan edilmektedir. İlgili kararın bir bölümü şöyledir²²:

Avrupa Parlamentosu, “dünyanın her tarafındaki milyonlarca Ortodoks Hıristiyan için Konstantinapolis'teki Patrikhane'nin önemini gözönünde bulundurarak, ...Türk yetkililerinin Ekümenik Patrikhanenin tam olarak korunması konusundaki yükümlülüklerinin farkında olarak, ...Ekümenik Patrikhanenin ve diğer dinsel yerlerin binalarının korunması için gerekli önlemleri alması için Türk yetkililerine çağrıda bulunur.”

Avrupa Parlamentosu'nun 27 Eylül 2006 günlü kararında ise bu talep çok daha açık bir biçimde formüle edilmiştir²³:

Avrupa Parlamentosu, “Rum Ortodoks Heybeliada Ruhban Okulu'nun derhal yeniden açılması ve Ekümenik Patrik dini ünvanının alenen kullanılması çağrısını yapmaktadır.”

Patrikhane'nin ekümenik niteliğinin kabulü, Avrupa Birliği emperyalizmini Balkanlar'da avantajlı konuma getirecek; buna karşılık, Türkiye'de yeni bir Vatikan doğmasına yol açacak, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden olan laikliğe büyük darbe indirecek, Lozan Antlaşması'nı delecek, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini bozacaktır. Heybeliada Ruhban Okulu ise, AB emperyalizminin bu politikasının Balkanlar'da etkili kılınmasında gerekli olan militant papazları yetiştirecektir.

Özetle; Fener Rum Patrikhanesi konusundaki tartışmalar, basit bir din tartışması değil, emperyalizmin Balkanlar'da etkisini kurma çabalarının bir aracıdır. Türkiye bu oyuna Soğuk Savaş döneminde gelmemiştir; bugün de gelmemelidir.

²² European Parliament, **Resolution on violations of religious freedom in Turkey** (BA-1132, 1134, 1156, 1163 and 1179/96), 24.10.1996.

²³ European Parliament, **Turkey's Progress Towards Accession (27 September 2006)**, s.6.